

Слободянюк І. С.,

студент магістратури навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ

СТРИМУВАННЯ ТА ПРОТИВАГИ В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено роль становлення системи поділу влад як в Україні, так і в зарубіжних державах в історичному контексті, а також погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо принципу розподілу влади. Визначено складові принципу розподілу влади: баланс гілок влади, їх взаємозалежність і взаємодія, система стримувань і противаг.

Ключові слова: система стримувань і противаг; поділ влади; держава.

Исследованы роль становления системы разделения власти как в Украине, так и в зарубежных государствах в историческом контексте, а также взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно принципа разделения власти. Определены составляющие принципа разделения власти: баланс ветвей власти, их взаимозависимость и взаимодействие, система сдерживания и противовесов.

Ключевые слова: система сдерживания и противовесов; разделение властей; государство.

The article describes the role of the formation of the division of power in Ukraine and in foreign countries in a historical context. The author investigated the position of national and international scholars on the principle of separation of powers it possible to determine the components of the principle of separation of powers: the balance of powers, interdependence and interaction of the branches of power, the system of checks and balances

Keywords: system of checks and balances; separation of powers; the state.

Владні відносини завжди відігравали фундаментальну роль у житті суспільства. Феномен влади, її поділ, система стримування і противаг за всіх часів викликали до себе посилений інтерес. Поділ влади та система стримування і противаг є дуже складними, багатоглядними явищами. Її природа, форми та методи – предмет глибоких досліджень для

політології, соціології, історії, політекономії, психології та інших наук. Не менш важливим є система стримування і протизваг саме для філософії, правознавства та філософії права. Авторитет норм права може мати різну природу, але в кінцевому рахунку, коли виникає питання про його легітимність, він мусить спиратись на верховну, суверенну владу, щодо легітимності якої вже не можна ставити питання, оскільки вона сама є останньою інстанцією для вирішення усіх питань про легітимність. Взаємодія влади і права потребує ретельного філософського дослідження.

Розв'язання проблеми розподілу влади має як теоретичне, так і практичне значення. Теоретичне полягає в адекватній оцінці того, наскільки вірно філософсько-правове розуміння категорії влади відповідало історико-політичним реаліям і яким чином та за рахунок чого забезпечувалася відносна гармонія між філософськими та правовими елементами змісту цієї категорії. Практична актуальність теми зумовлена конкретизацією відповіді на питання про тенденції зворотного впливу філософсько-правових концепцій системи стримування і протизваг на сьогоденну практику створення законодавчих підвалин розбудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства.

Дослідники зазначають у своїх працях, що проблема стримувань і протизваг в системі поділу влади в Україні досі не стала предметом спеціального систематичного дослідження ні у вітчизняній, ні у зарубіжній літературі.

Проблема філософсько-правового дослідження системи стримування і протизваг була і залишається в центрі уваги багатьох вчених з філософії, серед яких перш за все вітчизняні вчені В. П. Горбатенко, М. М. Гуренко, О. Г. Данильян, А. А. Козловський, М. В. Костицький, М. Б. Капустіна, С. І. Максимов, О. Є. Маноха, Ю. Н. Оборотов, М. І. Панов, Ю. І. Римаренко, В. М. Свінцицький, С. С. Сливка, Б. Ф. Чміль та їх російські колеги А. Н. Верещак, В. Г. Графський, Н. Н. Єфремов, Г. І. Іконнікова, І. А. Ісаєв, В. І. Карпець, В. П. Ляшенко, Н. П. Осипова, В. А. Подорога, Ю. В. Тихомиров та інші.

Мета дослідження – є визначення основних тенденцій процесу проникнення філософсько-правової думки у природу стримування і протизваг та їх відображення у розвитку системи поділу влади, узагальнення конкретно-історичного досвіду, накопиченого у цьому секторі суспільного життя, та його використання для удосконалення політично-правової системи України.

Теорії розподілу влади та системи стримувань і протизваг, як і всі інші концепції і теорії, виникли не на порожньому місці.

Сучасні юристи-науковці слушно зауважують, що вони були підготовлені всім попереднім соціально-політичним розвитком і накопиченим історичним досвідом щодо організації державно-правового життя і підтримки стабільності в суспільстві та державі [1, с. 28].

Превалювання принципу розподілу влади в державі має місце в політико-правових дослідженнях усіх часів. Зокрема, ідеї щодо розмежування державних органів і рівноваги між ними висловлювалися ще Платоном, Аристотелем, Полібієм та іншими античними мислителями.

Задача цього дослідження полягає у пошуку раціональної і тому ефективної системи стримувань і противаг між гілками влади у сучасних умовах. В загальній теорії держави "раціоналізація" держави як апарату публічної політичної влади, означає утвердження в ній таких форм її організації, таких механізмів і процедур, які дозволяли б суспільству контролювати діяльність держави на предмет її відповідності потребам соціально-економічного розвитку і спонукати державу діяти у відповідності з цими потребами [2, с. 16].

Раціоналізації системи стримувань і противаг, відповідно, сприятиме встановлення її призначення в механізмі здійснення державної влади; визначення її змісту; інституціоналізація і конституціоналізація усіх її елементів; виявлення факторів, що впливають на дію стримувань і противаг у сучасних умовах, дослідження механізму їх впливу; використання позитивного досвіду подолання негативних для системи поділу влади наслідків такого впливу; гармонійне поєднання конституційних елементів системи стримувань і противаг із іншими засобами обмеження влади з метою забезпечення її ефективності з якнайменшими матеріальними витратами; поліпшення використання людського фактору тощо.

Основу принципу поділу влади складають дві ідеї. Перша – організаційна, полягає у тому, щоб уникнути надмірної концентрації влади і забезпечити незалежність кожної її гілки від інших. Основу другої ідеї складають міркування про те, що якщо складові державного організму є абсолютно незалежними один від одного, виникає небезпека зловживання владою. Можливість подібних метаморфоз із органами влади пов'язується як з людською гріховністю, що особливо проявляється при наділенні владою, так і з природою окремих гілок влади. З метою уникнення цього кожній гілці влади надаються відповідні засоби контролю за іншими – так звані стримування і противаги. З юридичної точки зору поділ влади, як принцип організації і функціонування вищої державної влади, втілюється, таким чином, у двох конструкціях: 1) розподілі повноважень (компетенції) між органами державної влади, що

складають гілки влади; 2) встановленні механізму взаємних стримувань і протигаг між ними [3, с. 18].

Ідея забезпечення деконцентрації влади реалізовується через розподілення усієї маси державної влади між різними її органами, то «ідея стримувань і протигаг породжена не прагненням розділити владу, а зовсім іншим прагненням – прагненням їх урівноважити», а також, додамо, забезпечити їх взаємодію, взаємостимування, взаємообмеження, примусити їх до співробітництва.

Основою взаємодії гілок влади є їх залежність одна від одної. Це пояснюється обмеженим функціональним призначенням кожної з них, внаслідок чого вони відчують потребу одна в одній для посилення власного авторитету. Отже, для здійснення взаємодії органів влади недостатньо лише системи таких органів і відчуття ними своєї солідарності, яка є «суттю розподілу всякої суспільної праці» [4, с. 27]. Потрібен спосіб, у який вони мають співробітничати. Це означає, що встановлення правильної взаємодії між гілками влади має величезне значення для поділу влади.

Потреба у такому поділі повноважень, в умовах якого і створюється механізм стримувань і протигаг для запобігання зловживань владою, на думку В. Лазарева, звертає на себе увагу саме в аспекті роздумів про характер взаємовідносин між трьома гілками влади. Конституційний Суд України в одному зі своїх Рішень підкреслив, що органи законодавчої, виконавчої і судової влади України «взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і протигаг». Більшість російських учених, у свою чергу, визначає систему стримувань і протигаг як таку схему взаємовідносин органів державної влади, яка супроводжується їх взаємними обмеженнями, даючи їй високу оцінку «єдино можливої схеми організації державної влади в демократичній державі» [5, с. 7].

Відомі світовій практиці форми співробітництва гілок влади відрізняються своєю різноманітністю. Це і заснування посад постійних представників однієї гілки влади в органах інших гілок, укладення політичних угод, утворення погоджувальних комісій тощо. Останні, до речі, можна вважати досить ефективною формою співробітництва, як між гілками влади, так і між правлячою коаліцією і опозицією. Як свідчить світова практика, їх використання у більшості випадків дозволяє вийти з тушових ситуацій, сприяє ухваленню взаємоприйнятеного рішення і встановленню обопільної політичної відповідальності за його наслідки.

Особливості політико-правових конфліктів між гілками влади знаходяться у прямій залежності від визнаного у державі режиму. Тоталітарним режимам властиві приховані конфлікти – конфліктні аспекти взаємовідносин державних органів камуфлюються декларованою загальною гармонією. Демократичні держави,

навпаки, характеризуються визнанням можливості виникнення відкритих конфліктів між органами влади. Демократичні системи за своєю природою схильні до конфліктності і мають відповідні політико-правові інститути, покликані сприяти вирішенню конфліктів і пошуку злагоди. Зрештою, цим забезпечується те, що політична боротьба відбувається у межах відповідних правових інститутів.

У демократичних системах зазвичай розрізняють три об'єкти можливого поділу і можливої згоди між суб'єктами політичної системи: кінцеві цілі (складають систему основних цінностей суспільства), процедурні питання (так звані "правила гри") і конкретна урядова політика [6, с.13]. Відповідно, й глибина конфліктів між цими суб'єктами обумовлюється тим, на якому рівні відбувається зіткнення. Головна задача, на обґрунтовану думку вчених, полягає у тому, щоб "конфлікти цінностей трансформувати у конфлікти інтересів" і, додамо, не загострювати їх до того, щоб вони переросли у політичні кризи, коли зачіпається вже сама основа політичної системи – держава.

Проблему вдалого розв'язання конфліктів називають однією з основних у відносинах між гілками влади. В аспекті конфліктології гілок влади система стримувань і протипаг набуває особливої цінності. Власне стримування і протипаги не можуть запобігти виникненню розбіжностей і конфліктів між гілками влади, в основі яких, як свідчить практика, лежать скоріше політичні, аніж правові, мотиви. Більш того, існування повноцінної системи стримувань і протипаг із великою вірогідністю передрікає неминучість таких конфліктів, оскільки вона включає таку виборчу систему, яка нерідко породжує так зване "розділене правління". Проте, система стримувань і протипаг "не дає суперечкам переростати в таке протистояння, яке б загрожувало самому здійсненню влади" [7, с. 14].

Конфліктний аспект взаємовідносин гілок влади неоднаково проявляється в умовах різних форм правління. Традиційно вважається, що "жорсткий" поділ влади у президентстві скоріше передбачає їх конфліктність, аніж поділ влади у парламентаризмі. Проте, на наш погляд, ця особливість президентства і напівпрезидентства відзначається своїм позитивним змістом. Можливість певного протистояння між гілками влади є запорукою ухвалення зважених державних рішень, недопущення зловживань владою і встановлення авторитаризму, більш надійного забезпечення недоторканості прав і свобод громадян.

Історично виділюся два основні способи розв'язання соціально-політичних конфліктів – революційний та еволюційний. Саме з еволюційним шляхом, що дозволяє зберегти певний баланс протипагчих сил, ми частіше стикаємося у процесі реформ.

За часів формування концепції поділу влади основною проблемою було досягнення компромісної рівноваги між двома основними соціальними силами суспільства – феодалами і буржуазією. Еволюція державності вже наприкінці XVIII сторіччя на перший план висунула проблему рівноваги між органами державної влади.

Система поділу влади заснована на відокремленості, взаємовпливі, взаємостримуванні і співробітництві самостійних гілок влади, що урівноважують одна одну. При цьому проблема самостійності цих гілок пов'язується не стільки з їх відокремленістю, скільки з їх взаємним урівноваженням, що, на думку вчених, є однією з основних проблем у механізмі забезпечення поділу влади. На наш погляд, її вирішення залежить від того, чи правильно визначені суть і складові змісту стану рівноваги між гілками, і наскільки досконалими є механізми її забезпечення [8, с. 31].

За загальним правилом, рівновага (баланс) між гілками влади може бути встановлена у разі забезпечення їх рівності. Остання може розумітися як «наділення гілок влади однаковою престижем перед обличчям нації», для забезпечення чого потрібно, щоб кожна з них мала у своєму розпорядженні власне джерело рівноваги. У функціональному значенні рівність гілок влади розуміється так, що функції, які покладаються на різні гілки державної влади, є однаково важливими [9, с.14]. Поділ влади виключає політичне суперництво між її органами, в якому “переможцю належить усе”.

Спроби пошуку нових форм співробітництва законодавчої, президентської і виконавчої гілок влади, зокрема, у сферах законодавства і парламентського контролю, спостерігалися в Україні у 2005 році. Одними з інноваційних кроків у цьому напрямку можна вважати ініціативу уряду щодо встановлення персональної відповідальності його членів за забезпечення взаємодії з комітетами парламенту; утворення у жовтні Політичної ради при Президентові України; підписання у вересні “Декларації єднання та співпраці заради майбутнього України”, “Меморандуму про взаємопорозуміння між владою та опозицією” тощо. Незважаючи на загальний позитивізм спроб усунення виникаючих між гілками влади розбіжностей за допомогою різноманітних, у тому числі, позаконституційних, засобів співробітництва, звернення до останніх не завжди дає позитивні результати. На заваді цього стає їх декларативність, надмірна політизація, відсутність намірів встановлення довгострокового співробітництва гілок влади на їх основі, правових механізмів забезпечення реалізації певних договореностей тощо.

Вищевикладене дає можливість зробити певні висновки щодо цінності стримувань і противаг для системи поділу влади, їх значення

для демократії, захисту прав людини тощо. Система стримувань і противаг дає можливість розв'язати складну державно-правову проблему – створити гнучкий безперервно діючий конституційний взаємоконтроль вищих органів держави, попереджаючи, тим самим, зосередження влади в руках одного з них, зловживання владою і встановлення диктатури. Завдяки здатності усмирити узурпаторські наміри і надмірні владні амбіції окремих органів державної влади, припинити їх зайве регулююче вторгнення у приватне життя, стримування і противаги між гілками влади є засобом забезпечення свободи громадян. Власне, принцип поділу влади іноді й іменують “гарантією прав”, пояснюючи це тим, що “гілки влади примушують одна одну до виправлення можливих порушень права або до недопущення таких порушень, роблячи кроки назустріч одна одній”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / Марченко М. Н. – М. : ПРОСПЕКТ, 1999. – 567 с.
2. Атаманчук Г. В. Обеспечение рациональности государственного управления / Атаманчук Г. В. – М. : Юрид. лит., 1990. – 351 с.
3. Соловьев В. История и будущность теократии / В. Соловьев // Собр. соч. Т. 4. – Брюссель, 1966. – 288 с.
4. Папаян Р. А. Христианские корни современного права / Папаян Р. А. – М. : НОРМА, 2002. – 416 с.
5. Валевський О. Окремі аспекти визначення функцій механізму стримувань і противаг у розвитку політичної системи / О. Валевський // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – К., 2012. – 455 с.
6. Цвік М. В. Взаємодія законодавчої, виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя / М. В. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – 78 с.
7. Філософія : [навч. посіб.] / Причепій Є. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А. – К. : Видав. центр “Академія”, 2001. – 576 с.
8. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Тихомиров Ю. А. – М., 2001. – 355 с.
9. Медведчук В. Конституційні основи становлення парламентаризму в незалежній Україні / В. Медведчук // Право України. – 2001. – № 11. – 158 с.